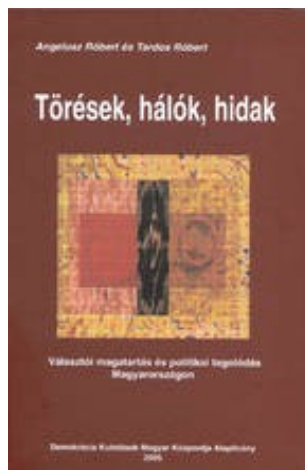

Fábián Zoltán: *Törésvonalak és a politikai-ideológiai azonosulás szerepe a pártszimpátiák magyarázatában*

Megjelent: Angelusz Róbert és Tardos Róbert
(szerk.): Törések, hálók, hidak. Választói
magatartás és politikai tagolódás
Magyarországon. 2005. Budapest: Demokrácia
Kutatások Magyar Központja Alapítvány,
2005. 207-242. p.

Forrás: <http://www.valasztaskutatas.hu>

FÁBIÁN ZOLTÁN

Törésvonalak és a politikai ideológiai azonosulás szerepe a pártszimpátiák magyarázatában

*„Nem csupán a régiók, osztályok és felekezetek által kijelölt választóvonalakat fogjuk tárgyalni, hanem a pusztán a politika által meghatározott csoport-szembenállásokat is. Meg fogjuk vizsgálni annak a lehetőségét is, hogy a pártok olyan választóvonalakat húznak, amelyek függetlenek a mozgalmak földrajzi, társadalmi és kulturális háttérétől és önmagukat formálják kikristályosodási pontokká.” (Martin Lipset és Stein Rokkan: *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*¹)*

TÖRÉSVONALAK MAGYARORSZÁGON NEMZETKÖZI PERSPEKTÍVÁBÓL

Magyarországon a rendszerváltást követő közel másfél évtizedben jelentősen nőtt a pártosság mértéke, ezzel összhangban növekedett a szavazók lojalitása pártjaikhoz, illetve – a pártrendszer egészében – csökkent a leadott szavazatok illékonyasága (Tóka 2005). A pártosság tekintetében Magyaror-

¹ „....we shall give attention to alignments by such obvious criteria as region, class, and religious denominations, but also to alignments by strictly political criteria of membership in »we« versus »they« groups. We shall consider the possibility that the parties themselves might establish themselves as significant poles of attraction and produce their own alignments independently of the geographical, the social, and the cultural underpinning of the movements.” Lipset és Rokkan 1967-es tanulmányát Lane és Ersson (1991: 159) idézik.

szág és Nyugat-Európa között konvergencia ment végbe: az utóbbiaknál csökkent, nálunk viszont növekedett a pártidentifikáció.²

A fenti magyarországi tendenciákat az elemzők általában a pártrendszer stabilizálódásaként értékelik. De miért is örüljünk ennek, ha a pártrendszerek megfelelő működéséhez stabilitásra és a változásra való képességre egyaránt szükség van? A politikai szabadság kiteljesedéséhez, a demokrácia megfelelő működéséhez többek között valós politikai alternatívákat megjelenítő aktorok szükségeltetnek, amelyek között a különböző preferenciákkal, érdekekkel rendelkező szavazók választani tudnak (és ténylegesen hajlandók választani), vagyis a pártrendszer képes megjeleníteni a társadalmi konfliktusokat (Wessel–Klingemann 2001). Különösen igaz ez az olyan időszakokra, amikor radikális gazdasági, társadalmi változások zajlanak, mint amelyek például Magyarországon és a többi volt kommunista országban is végbementek a kilencvenes évek folyamán. Birch (2001) szerint a permanens instabilitás hátrányai közül a következőket érdemes kiemelni: (1) Ha állandóan változnak a politikai rendszer szereplői (pártok, politikusok), akkor a választók nem számoltathatják el őket korábbi ígéreteikkel és tetteikkel; (2) A választók, az aktivisták elkötelezettsége, pártokkal való érzelmi azonosulása (röviden a pártosság) hiányában a pártok intézményesedése lelassul; (3) Növekszik a bizonytalanság, és csökken a stratégiai cselekvési tervek kidolgozásának és megvalósításának esélye; (4) Az instabil (fluktuáló) politikai versenytéren a szereplők csak rövid távú érdekeiket követik, és ez a tény csökkenti a politikusok elkötelezettségét a demokratikus értékek iránt.

Az ezredfordulóra az 1990-ben kialakult fragmentált polarizált többpártrendszer a leadott szavazatok koncentrálódása és a parlamentbe bejutott pártok száma alapján mérsékelt többpártrendszerre alakult át, amely közel van az olyan kétpártrendszerhez, melyben a két nagy gyűjtőpárt a politikai közép szavazataiért versenghet.

Miközben a szavazók pártossága növekedett, csökkent a társadalmi-gazdasági erőforrásokhoz kapcsolódó (jövedelem, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás) és a demográfiai változók (nem, életkor, lakóhely) együttes szerepe a pártpreferenciák magyarázatában (Tóka 2005). A hetvenes évektől kezdve hasonló trend volt megfigyelhető több nyugat-európai országban is, különösen az osztályszavazatok vonatkozásában (Lane–Ersson 1991; Nieuwbeerta–Ultee 1999; Enyedi–Körösi 2001).

² A hatvanas/hetvenes évtizedhez képest jelentősen (15-20 százalékkal) csökkent a valamely párttal azonosulók aránya például az Egyesült Királyságban, Norvégiában és Svédországban (vö. Thomassen 2004).

A rendszerváltás táján született hazai politikai, szociológiai elemzések azt mutatták ki, hogy az első szabad többpárti választás alkalmával a társadalmi strukturális tényezők nem annyira a pártpreferenciákat, mint inkább a választási részvételt befolyásolták (Kolosi et al. 1991). Persze ez korántsem jelentette azt, hogy Magyarországon egy teljes mértékben „lebegő” pártrendszer alakult volna ki, amelyben a pártok nem a társadalom politikailag releváns csoporttagoltságát jelenítették meg. Azt viszont jelezte, hogy 1990-ben hiányzott az osztálykonfliktusokat explicit módon megjelenítő, nyugat-európai értelemben vett szociáldemokrata politikai erő.

Körösényi (1996) törésvonalmodellje két olyan tényezőt – a vallásosságot és a nómenklátúrapozíciót (egykori MSZMP-tagság) – állított központba, melyek magyarázó ereje manapság is jelentős. A vallásosság szignifikáns hatása arra utal, hogy a kommunista időszak előtti törésvonalak tovább éltek az államszocializmus időszakában is, annak ellenére, hogy nem volt lehetőség a különböző politikai szubkultúrák intézményesedésére (vö. „befagyott pártrendszer hipotézis”).³ A másik tényező – a korábbi állampárti politikai életbe való integráltságot jelző MSZMP-tagság – jelentősége viszont arra világít rá, hogy a kialakuló magyarországi pártrendszer éppen hogy *nem* egy 1947-ben hibernált Csipkerózsikaként ébredt fel több mint 40 éves álmából. Magyarországon a politikai osztálytagoltság töltötte be, illetve tölti be azt a törésvonalszerepet, amelyet a nyugat-európai országokban a társadalmi osztálytagoltság (Körösényi et al. 2003).⁴

Körösényi (1996) modelljében is megjelenik a területi tagoltságból fakadó törésvonal, de más elemzők (például Gázsó 2001) szintén kiemelten foglalkoztak vele. Ezen konfliktus mentén a vallási értékeket elfogadó pártok (MDF, KDNP, FKGP) mezőjében elkülönül a falusi, agrárérdekeket képviselő kisgazdapárt a másik két, urbánusabb jellegű párttól (*1. ábra*).

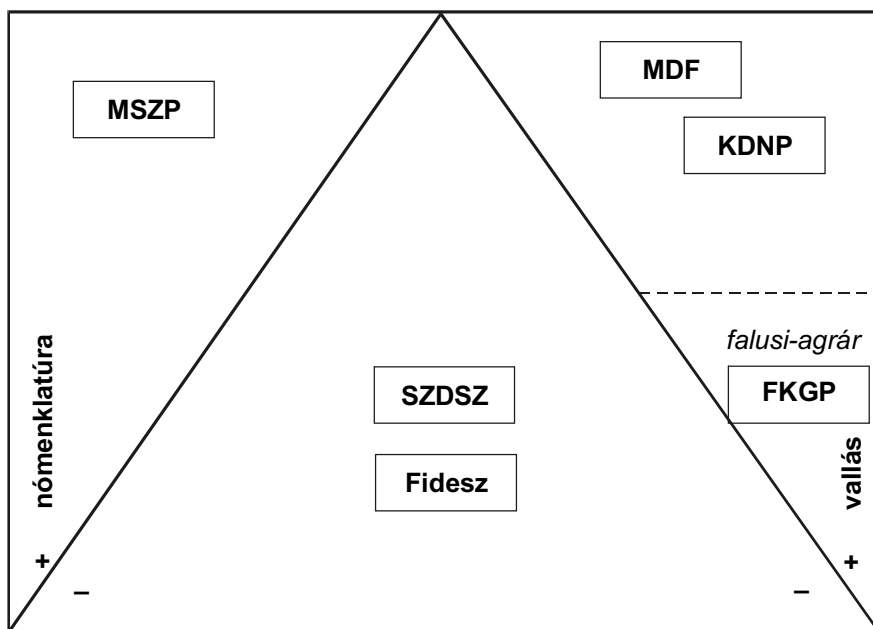
Ugyanakkor Magyarország vonatkozásában Angelusz és Tardos (2005, *jelen kötet, 2. fejezet*) kimutatták, hogy a strukturális tényezők között vannak olyanok, amelyek hatása a demokratikus átalakulást követően nem csökkent, hanem éppenséggel növekedett. Ilyen strukturális tényezőkként azonosították a generációs különbségeket (életkor), a települési egyenlőtlenségeket és a lakóhely szociális miliőjével kapcsolatos változókat.

³ A történelmi pártok azonban meglepően csekély eredményeket könyvelhettek el az első szabad, posztkommunista választások alkalmával. Az FKGP a régió legsikeresebb történelmi pártjaként is csak marginális szerepet játszott az 1990–1994 közötti koalíciós kormányban (Ellis 1994).

⁴ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a társadalmi osztályidentifikációnak már 1994-ben is volt kimutatható szerepe a pártpreferenciákban (Angelusz–Tardos 1995).

1. ábra

**A pártpreferencia-csoportok elhelyezkedése
a politikai törésvonalak mentén Magyarországon
1994-ben Körösényi (1996) modellje alapján**

Jóllehet a generációk között nincs explicit módon megjelenő csoport-konfliktus, az életkori különbségek ezért nem tekinthetők politikai törésvonalnak, ugyanakkor a szocializációs különbségek, a jóléti-elosztási politikával kapcsolatos eltérő érdekek önálló politikai tudatformáló tényezővé teszik őket. A generációk közötti konfliktusok kiegyezésének esélyét azonban nem lehet teljes mértékben kizárni. A jóléti állam legfontosabb funkciója ugyanis – a közhiedelemmel ellentétben – nem pusztán a társadalmi esélyegyenlőtlenségek csökkentése volt, hanem az intergenerációs transzferek beemelése az államilag szabályozott redistribúció hatókörébe. Tekintve a nyugdíjasok nagyfokú érdekérvényesítő képességét (szemben a gyermekekkel vagy a meg nem született generációkkal), az államok adósságának növekedését, a nyugdíjrendszer, az egészségügy és az oktatási rendszer ellentmondásait, az intergenerációs szempontok potenciális politi-

kai konfliktusforrást jelentenek.⁵ Az életkor hatását a pártpreferenciákra felerősítette az a történeti mozzanat, hogy a legnagyobb jobboldali párt, a Fidesz eredetileg generációs pártként jelent meg.⁶

Az osztálytagoltság és más strukturális tényezők csökkenő szerepét látva az európai elemzők nem fordultak el a Lipset és Rokkan nevéhez kötött törésvonal-elmélettől, amely szerint az európai pártrendszerek a 19. század végi nagy társadalmi, gazdasági konfliktusok mentén alakultak ki. Kriesi (1998) azt hangsúlyozta, hogy az osztály alapú szavazatok tendenciáját nem lehet úgy vizsgálni, hogy nem vesszük figyelembe az osztályszerkezet átalakulását, nevezetesen a hagyományos munkás- és középosztály erózióját illetve aktív, új középosztályok megerősödését a szolgáltató szektorban. Ezzel szemben Knutsen (2003) elemzése szerint az osztályszavazatok jelentősége akkor is csökkenő tendenciát mutat, ha a társadalmiosztály-változót a hagyományos fehér- és kékgalléros (szellemi/fizikai munkás) kategóriáknál differenciáltabban definiálják az Erikson–Goldthorpe osztálýséma alapján.

Egyre nagyobb teret kapnak azon megközelítések, amelyek a strukturális törésvonal-magyarázatokat a politikai értékdimenziókkal egészítik ki, illetve az érték alapú törésvonalak növekvő szerepére hívják fel a figyelmet (Knutsen–Kumlin 2003). Andersen és Heath (2000) a választói magatartás magyarázatának három domináns paradigmáját, a michigani pártidentitás, a racionális választás és a törésvonalmodellt kísérelték meg integrálni.

A POLITIKAI IDEOLÓGIA DIMENZIÓI – ÉRTÉKALAPÚ TÖRÉSVONALAK

Az európai politikában a politika ideologikus értelmezésének hagyományosan legfontosabb dimenziója a bal- és jobboldal ellentétpárja. E hagyományok gyökerei a francia felvilágosodás és forradalom idejére nyúlnak

⁵ „A népesség előregedése a fiatalok jólétét is fenyegetheti” – írja Esping-Andersen (1999) demográfiai változások jóléti rezsimekre gyakorolt hatásáról. Kifejezetten a nemzedékek közötti jövedelemáramlással foglalkozik – a család, a piac és az állam hatásának együttes figyelembevételével – a korosztályi elszámolásnak (generational accounting) nevezett közgazdasági módszer, amelyet Magyarország Gál (2003) és munkatársai alkalmaznak.

⁶ Az iskolai végzettség szerepéről is elmondható, hogy önmagában nem képezi alapját politikailag releváns csoportkonfliktusoknak. Az iskolázottság azonban a társadalom osztály- és rétegszerkezetének legfontosabb meghatározója. Az iskolai rendszernek persze nagy szerepe van a mindenkor politikai-ideológiai értékek közvetítésében (szocializáció), ezért országonként és történeti korszakonként eltérő módon határozza meg a társadalmi, politikai attitűdökön keresztül a politikai viselkedést (vö. Weil 1985).

vissza. A fogalompár széles körű elterjedéséhez minden bizonnyal hozzájárult az a római jogban gyökeredző állam-, egyház- és jogelméleti metafora, amely az államot, az egyházat és a társadalmat *testként* (például az egyház mint *Corpus Christi*) értelmezi, amelynek feje és szervei, tagjai vannak. A politikai baloldal és jobboldal ekképpen a bal kéz versus a jobb kéz analógiát idézi fel.⁷

A baloldali tradíció a felvilágosodás racionalizmusának örököse. Fő jellemzői a társadalmi haladás és egyenlőség, az emberi jogok maximális kiterjesztésére törekvés, a politikai demokrácia és társadalmi jólét lehető legszélesebb társadalmi körre való kiterjesztése. A jobboldali tradíció a konzervatív, hagyománytisztelő világképpen alapul. Hangsúlyozza a társadalom átalakítására irányuló cselekvés korlátait. Elutasítja a radikális intézményi változásokat, ezzel szemben a fontolva haladó reformizmust képviseli. Elveti a társadalmi utópiákat, mert szükségszerűnek tartja a társadalmi egyenlőtlenségeket, a társadalmi tagoltságot. A folytonos társadalmi haladás céljával szemben védi az állami autoritást és az alkotmányos kereteket (vö. Enyedi–Todojevic 2001).

A bal- és jobboldali politika tartalma nagymértékben változott az idők folyamán, és e fogalmak jelentése országonként is eltérő lehet. Például a 18. század végén a baloldali polgárság képviselte a szabad versenyes kapitalizmust, míg a napjainkban közkeletűen inkább a jobboldalt tartják a piac védelmezőjének. Ma azonban a bal–jobb pólusok különbségét általánosan az egyenlőség és egyenlőtlenség megítélésére, illetve az állam és a piac szerepének eltérő felfogására vezetik vissza.

A politikai kommunikációban a bal- és jobboldali értékekre való hivatkozás olyan kódot kínál, amely a számtalan lehetséges politikai alternatívát egyetlen dimenzióra egyszerűsíti le, és ezzel a politika komplex világában megkönnyíti a befogadók tájékozódását. A politika bal–jobb dimenziója, mint kommunikációs kód azt is jelenti, hogy a szavazók bal–jobb identitása és pártpreferenciája között nem csupán egyirányú kapcsolat lehetséges. A pártok szavazóik stabil identitása, kötődése híján taníthatják táborait, átadhatják azokat az értékészletekre utaló hívószavakat, amelyek alapján a választók azonosítani tudják az egyik vagy másik oldalon elhelyezkedő pártokat. Tóka (2005) tanulmánya a jelen kötetben pontosan ezt a hatást mutatja ki.

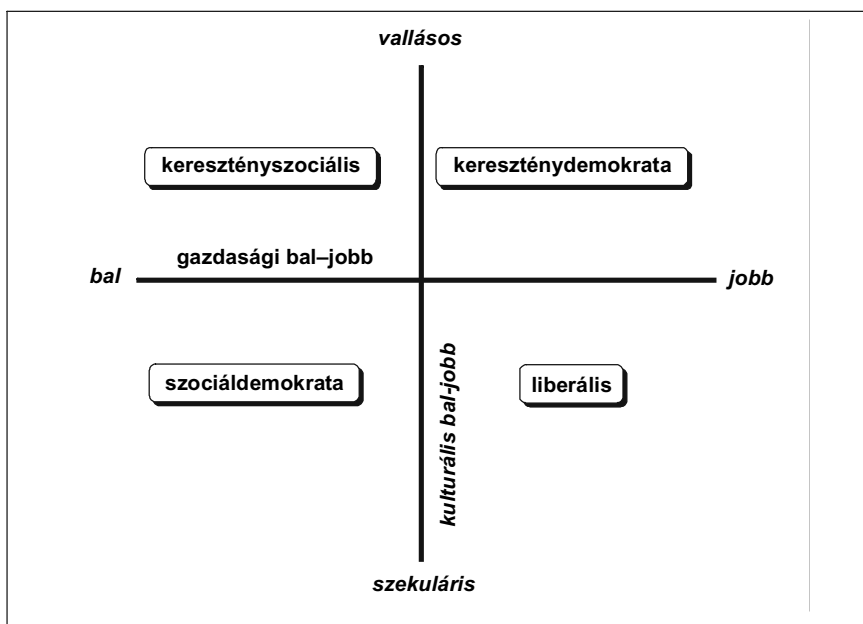
⁷ Az organikus állam koncepciójának eredetéről lásd a korai rendiség kialakulásával kapcsolatos intézmény- és társadalomtörténeti munkákat (például Gerics 1987).

Lipset és Rokkan a nagy társadalmi átalakulás korszakaiból eredeztették az európai politikai törésvonalak kialakulását. A nemzetállamok létrejöttekor sor került az állam és az egyház szétválasztására, ennek következtében kialakult a vallási–szekuláris ideológiai polarizáció, melyet a hagyományos bal–jobb megosztottság *kulturális* dimenziójaként is értelmeznek.

Az ipari forradalom a gazdasági érdekkonfliktusok (az osztályharc) kibontakozását eredményezte, és e konfliktus nyomán alakult ki a baloldal egyenlőség- és munkavállaló-párti pozíciója, ennek ellentétéként pedig az egyenlőtlenséget „természetes” adottságként kezelő jobboldali pozíció, amely a munkakonfliktusokban a munkaadók pártjára helyezkedik. E két (vallási–szekuláris, illetve egyenlőség–egyenlőtlenség) ideológiai pólust tekintik a hagyományos politika („Old Politics”) értékdimenzióinak. Ennek alapján felvázolható egy négy pozícióból álló politikai tér, amelyet a 2. ábra szemléltet (vö. Enyedi–Körösényi 2001: 214 és Knutsen–Kumlin 2003).

2. ábra

Ideológiai pozíciók a hagyományos politika kétdimenziós terében*

A hagyományos politikai törésvonalak és ideológiai dimenziók mellett a posztindusztriális társadalmakra egyre növekvő mértékben új társadalmi és értékkonfliktusok jellemzők, amelyek mentén új politikai törésvonalak keletkeztek. Ezek az értékkonfliktusok a környezet és az élet minőségével, az alternatív életstílusokkal, a kisebbségi jogokkal kapcsolatosak, nem pedig az alapvető szükségletekkel és a biztonságvággal kapcsolatos értékekkel. A hetvenes évektől a környezetvédő (zöld-) mozgalmak párttá és parlamenti erővé váltak Nyugat-Európában, a nyolcvanas évek első felében felerősödtek a leszerelésért küzdő békemozgalmak, majd a nők, az etnikai és az életmódbeli kisebbségek jogaiért síkra szálló civil kezdeményezések léptek fel a politika porondjára.

Bár a *környezeti tudatosság* (tágabban a Ronald Inglehart által *posztmateriólisnak* nevezett értékek – életminőség, önkifejezés –, amelyek szembeállíthatók az alapvetően növekedésorientált hagyományos bal- és jobboldali orientációkkal) a nyolcvanas évtized végén marginális jelentőséggel bírt, a magyarországi rendszerváltás alakulásában korántsem játszottak mellékes szerepet a környezetvédők. 1988–1989 folyamán a bős–nagygyarosi vízlépcső megépítése ellen tiltakozó Duna-kör tömegeket tudott mozgósítani a kommunista állampárttal szemben, demonstrálva ezzel a civil társadalom mobilizálhatóságát.

A bal–jobb orientációtól független második dimenzió mibenlétéről eltérő értelmezések láttak napvilágot. A posztmateriólis–materiólis érték-tengelytől megkülönböztetik a libertáriánus–tekintélyelvű (avagy liberális–konzervatív) dimenziót. A tekintélyelvű póluson olyan értékeket, preferenciákat találunk, mint például a „rend és biztonság”, a „tekintély- és hagyománytisztelet”, „kötelesség”. A libertárius értékpóluson pedig az autonómia, nyitottság, önmegvalósítás értékei helyezkednek el. E dimenzió elméleti megközelítésére és operacionalizálására eltérő megközelítések léteznek az összehasonlító politikatudományban és a politikai pszichológiában (Enyedi 1996). Ez utóbbi megközelítések lényegében abban különböznek, hogy mit gondolnak a konzervatív–tekintélyelvű ideológiai beállítódás természetéről (személyiségjellemző, attitűd vagy strukturális tényezők által meghatározott világkép), illetve annak kialakulásáról és funkcióiról az egyén, a saját csoport és a társadalmi rendszer egésze szempontjából (Jost et al. 2003). A tekintélyelvű beállítódás egyes irányzatok szerint társadalmi tanulás révén közvetítődik (Altemeyer 1981), mások szerint kora gyermekkori pszichodinamikus folyamatokra vezethető vissza (Adorno et al.

1950), megint mások úgy tartják, hogy alapvetően a társadalmi helyzet javarészt determinálja (Kelman–Barclay 1963; Gabennesch 1972).

Az elemzőket a liberális–konzervatív (tekintélyelvű) dimenzió vizsgálatára serkentette az a fejlemény is, hogy a radikális jobboldali politikai erők Európa számos országában (például Ausztria, Hollandia) látványosan megerősödtek a kilencvenes évek folyamán. Magyarországon 1998-ban (többek között az alacsony választási részvétel miatt) a Magyar Igazság és Élet Pártja parlamenti képviselőhöz jutott. A jobboldali radikalizmus térnyerésével kapcsolatban a gazdasági és kulturális globalizációt, illetve az ezzel járó bevándorlást azonosítják olyan folyamatként, amely új típusú törésvonalat jelöl ki a társadalmakban az e folyamatokból hasznot húzók és a globalizáció vesztesei között. A bevándorlást ellenző, gazdasági és kulturális nemzeti elzárkózást hirdető radikális jobboldali pártok e konfliktusban a kisvállalkozók és a munkaerőpiacról – főképpen a migránsok konkurenciája miatt – kiszoruló alsó osztály, politikai *underclass* képviselőjeként jelennek meg (Norris, 2005). A MIÉP annyiban kivétel, hogy bázisában viszonylag nagy súllyal szerepel a közalkalmazotti státusban dolgozó beosztott értelmiség.

Magyarországon a „jóléti sovinizmusnak” nevezett jelenség a határon túli magyar kisebbség kérdése miatt keresztbemetszi a bal- és jobboldalt elv választó internacionalista (multikulturális) és (kulturális) nacionalista ideológiai pólusokat, és ezért időnként a baloldal is a jóléti sovinizmus érvrendszerére támaszkodhat a kulturális alapú nacionalizmussal szemben. Ez történt 2002-ben a státustörvény vitájában, és 2004-ben az állampolgárságról tartott népszavazás kapcsán, amikor a szocialisták az állampolgári jogokhoz kötött szociális ellátások terhére hivatkozva elleneztek a munkavállalási, illetve állampolgári jogosítvány megadását a határon túli magyarok részére.

A liberális–konzervatív ideológiai mező a rendszerváltás hajnalán meghatározó szerepet játszott Magyarországon. A „baloldali” államszocialista rendszer ellenzéke különféle ideológiai karakterű csoportokból állt, és minden irányzat legfőbb törekvése az volt, hogy markánsan megkülönböztesse magát az állampárttól és annak utódjától. Utólag visszatekintve, ma már megállapítható, hogy erre a liberális–konzervatív ideológiai tengely bizonyult a legalkalmasabbnak, amelynek konkrét tartalmát az 1990-ben parlamentbe került pártok jelenítették meg a választók számára. A választásokat a konzervativizmust (is) zászlajára tűző MDF nyerte, önmagát egyszersmind mérsékeltnek, „nyugodt erő”-nek feltüntetve, s szembeállítva a „radi-

kális” SZDSZ-szel, amelynek arculatát a liberalizmuson kívül a határozott antikommunista retorika jellemezte. A keresztény-konzervatív koalícióval (MDF–KDNP–FKGP) szemben még egy liberális és antikommunista párt volt ellenzéki szerepben, a Fidesz.

Az első két parlamenti ciklusban az Antall-kormány egykori liberális ellenzéke (az SZDSZ és a Fidesz) két dolgot ismert fel. Először is azt, hogy az MSZP politikai szerepének növekedése óhatatlanul felerősíti a hagyományos bal–jobb ideológiai dimenziót. (Ennek egyik közvetlen oka az volt, hogy a történelmi szociáldemokrata párt nem került be a parlamentbe. Sokak meglepetésére az MSZP viszonylag rövid idő alatt újra tudta magát pozicionálni, miután felfedezte, hogy ő a *jobboldali* keresztény, nemzeti, konzervatív koalíció *baloldali* ellenzéke. A hagyományos politika gazdasági bal–jobb dimenziója volt ugyanis a legmegfelelőbb arra, hogy egy politikai erő – adott esetben az MSZP – a rendszerváltás vesztesei érdekeinek képviselőjeként jeleníthesse meg magát.)

Az SZDSZ és Fidesz politikusainak másik felismerése az volt, hogy a meghatározó társadalmi, strukturális törésvonalak egyszersmind kijelölik a bal- és jobboldal értéktengely mentén elfoglalható pozíciókat.

Az Antall József által képviselt centrum pozíciót jobbról a radikálisok (Csurka István Magyar Út mozgalma, majd a pártként megjelenő MIÉP) támadták, balról pedig az MSZP és a parlamentbe igyekvő Munkáspárt. Egyre inkább a polarizált pluralizmusra jellemző centrifugális verseny logikája érvényesült a bal–jobb dimenzió mentén, annak mind gazdasági, mind pedig kulturális értelmében.

1994-ben szocialista–szabad demokrata koalíció alakult, annak ellenére, hogy az MSZP megszerezte a parlamenti mandátumok több mint 50 százalékát. A Fidesz ezzel párhuzamosan felismerte, hogy a jobboldal katasztrofális vereségét követően olyan vákuum keletkezik a nomenklatúrához nem kötődő, vallásos-konzervatív oldalon, amelynek újraszervezésére sikerrel pályázhat. A pártok közötti verseny tendenciája – melyet egyfelől a rendszer intézményei és a politikai elit döntései, másfelől pedig a társadalmi-politikai törésvonalak határoztak meg – a liberális–konzervatív értékdimenzió szerepének fokozatos elhalványulását eredményezte. A korábban meghatározó liberális–konzervatív dimenzió csökkenő jelentőségéről számos adalék található Angelusz Róbert és Tardos Róbert kötetünkben közölt tanulmányában⁸.

⁸ Lásd A választói tömbök rejtett hálózata című fejezetet.

A liberális ellenzéknek döntenie kellett, melyik jellemzőjét adja fel kettős (antikommunista és liberális) ideológiai arculatának. Vagy az antikommunizmust választhatta, hogy a baloldal felé közeledhessen, vagy pedig liberalizmusát kellett háttérbe szorítania, hogy jobboldali irányban mozdulhasson el a centrumból. Az SZDSZ az előbbi, a Fidesz az utóbbit választotta (Enyedi 2004).

STRUKTURÁLIS TÉNYEZŐK A PÁRTPREFERENCIÁK MAGYARÁZATÁBAN MAGYARORSZÁGON

A következőkben – a 2003. őszi választásszociológiai adatfelvétel adatbázisán – elsőként azt vizsgáljuk meg, melyek Magyarországon a releváns társadalmi törésvonalak az ezredforduló elején. Mint bemutattuk, a társadalmi, strukturális tényezők több szálon összefüngenek a pártszimpátiákkal (lásd *III. Statisztikai melléklet*).

Többszörös modellek segítségével felmérhető a társadalmi, strukturális tényezők magyarázó ereje is a két nagy pártra való szavazási hajlandóság vonatkozásában. A lineáris regresszió modellek részleteit a *Függelékben* közöljük (vö. *függelék 2. és 3. táblázat*). Az eredményeket összefoglalóan az *1. táblázat* mutatja.

Szignifikáns hatásúnak bizonyult több olyan tényező, amelyet a bevezetőben tárgyaltunk, és amelyek bizonyos megszorításokkal (vö. *1. ábra*) összességükben a Körösenyi-féle törésvonal-magyarázat érvényességét támasztják alá. Először is a vizsgált gazdasági-társadalmi tényezők hatása összességében csekély. Az MSZP-preferencia esetében 9, a Fidesz esetében pedig 7 százalék a megmagyarázott variancia (r^2) értéke. Másodszor, szignifikáns hatásúnak bizonyulnak a társadalom osztálytagoltságának jelzőszámai, mindenekelőtt az osztályazonosulás, részben pedig a gazdasági aktivitás és az iskolai végzettség. Feltételezhető, hogy a nómenklatúra pozíció szerepe az idő előrehaladtával csökkenni fog. Helyét érték alapú attitűdinális változók vehetik át (például antikommunizmus, liberális-tenkintélyelvű értékdimenzió), vagy az objektív osztályhelyzet szerepe erősödik fel. Az, hogy Magyarországon mely irányban fejlődnek a törésvonalak, sokban persze az intézményi feltételeken és a politikai verseny szereplőin múlik. Ha a szocialista párt a Gyurcsány Ferenc által megjelölt liberális karakterű, „harmadik utas” irányban mozog, akkor az osztálytagoltság szerepének további erősödésére viszonylag kevés az esély. Ha a

„régí” baloldali hangsúlyok erősödnek meg, tovább növekedhet az osztály-szerkezet hatása. Jelenleg ez utóbbinak kevesebb az esélye, figyelembe véve a kvázi kétpártrendszerre jellemző verseny centripetális jellegét.⁹

1. táblázat

A társadalmi-strukturális tényezők hatása a pártpreferenciákra: többváltozós modellek összefoglaló eredményei

	MSZP-szavazók között felülreprezentált csoport	Fidesz-szavazók között felülreprezentált csoport
<i>Életkor</i>	<i>Idősebbek: 45 év feletti</i>	<i>Fiatalabbak: 45 év alatti</i>
Nem	Nincs szignifikáns hatás	Nincs szignifikáns hatás
Családi állapot	Nincs szignifikáns hatás	Nincs szignifikáns hatás
Háztartás mérete	Nincs szignifikáns hatás	<i>Nagyobb létszámú háztartásokban élők</i>
Iskolai végzettség	<i>Legfeljebb általános iskolai végzettség</i>	Nincs szignifikáns hatás
Lakóhely	Nincs szignifikáns hatás	<i>Vidéki (nem fővárosi lakóhely)</i>
Gazdasági aktivitás	<i>Nyugdíjas státus</i>	Nincs szignifikáns hatás
Vallásosság	<i>Individuális vallásosság, ateizmus</i>	<i>Egyház tanítása szerinti vallásosság</i>
Osztály-azonosulás	<i>A munkásosztályi identitással rendelkezőkhöz viszonyítva az MSZP szignifikánsan népszerűtlenebb az alsó osztállyal azonosulók körében</i>	<i>A munkásosztályi identitással rendelkezőkhöz viszonyítva a Fidesz szignifikánsan népszerűbb a(z alsó) közép-osztállyal azonosulók körében</i>
MSZMP-tagság 1990 előtt	<i>Tagság az 1990 előtti MSZMP-ben</i>	<i>„Párton kívüli” státus 1990 előtt</i>

Az eredmények alapján a demográfiai tényezők szerepéről is szólnunk kell. Az életkor a szavazói magatartás egyik legfontosabb meghatározója. A 40-45 év alatti korcsoportokban a jobboldali Fidesz népszerűbb a baloldali MSZP-nél, csakúgy, mint a nagyobb létszámú (feltehetően gyermeke-

⁹ A pártrendszerek tipológiájáról és az egyes rendszerekben folyó szavazatszerző verseny jellegéről a magyar szakirodalomban lásd Enyedi és Körösi (2001) idézett összefoglaló munkáját.

ket is nevelő) családok körében. A férfiak és nők pártpreferenciájában nem mutatható ki lényeges különbség.¹⁰

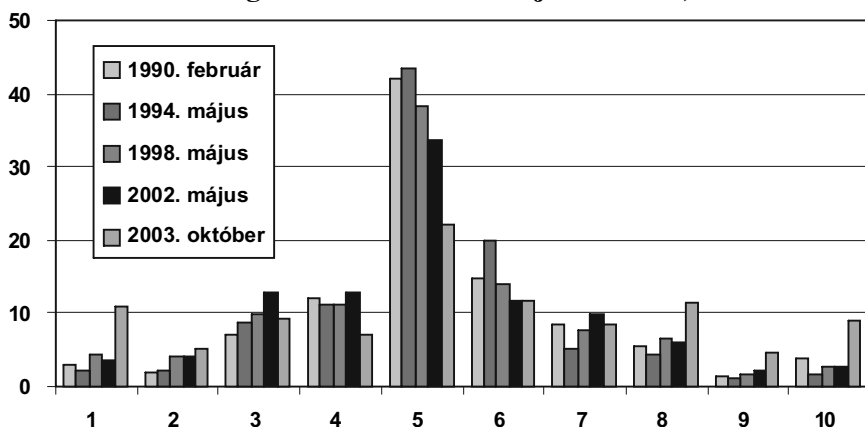
POLITIKAI-IDEOLÓGIAI AZONOSULÁSOK BAL- ÉS JOBBOLDALI, LIBERÁLIS ÉS KONZERVATÍV DIMENZIÓBAN

A bal–jobboldal dimenziójában a megkérdezettek 76–85 százaléka képes elhelyezni saját magát. Ez az arány a választási kampányok időszakában jellemzően meghaladja a 80 százalékot (*függelék 1. táblázat*). 1999 óta a bal–jobb identitással rendelkezők aránya emelkedő tendenciát mutat (*függelék 1. ábra*).

Magyarországon 1994 óta a politikai-ideológiai tagoltság a bal–jobb skála mentén polarizálódott. A tízfokú skála egyes fokain elhelyezkedők arányát tekintve elmondható, hogy a skála átlagában nem következett be lényeges változás, de jóval kevesebben lettek azok, akik a centrummal azonosulnak (4, 5, 6 értéket választanak), míg a bal- és a jobboldal széleit választók aránya jelentősen nőtt (*3. ábra*). A két nagy párt szavazóbázisa között a bal–jobb dimenzióban megnőtt a távolság. 1999-ben az átlagos különbség 2,18 volt, ez 2004-re 3,49-re növekedett (*4. ábra*).

3. ábra

A válaszolók megoszlása a 10 fokú bal–jobb skálán, 1994–2003*

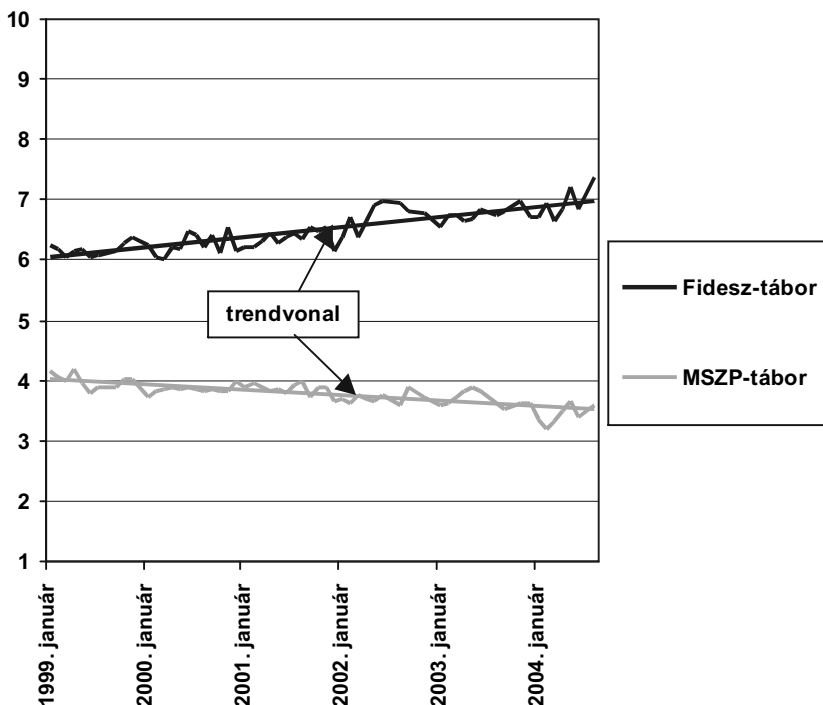

* Adatforrás: Gallup, 1990; MTA Pszichológiai Intézet, 1994; Társi–Századvég, 1998; MTA Pszichológiai Intézet–Társi, 2002; DKMKA, 2003 „A” kérdőív. Vö. *függelék 1. táblázat*.

¹⁰ A szavazói magatartásban mutatkozó nemi különbségekről a magyarországi helyzettel kapcsolatban lásd részletesebben Nagy és Tóth (2001) tanulmányát, nemzetközi vonatkozásban pedig Inglehart és Norris (2003) könyvét.

4. ábra

Az MSZP és a Fidesz táborának átlagos bal–jobb skálapontszáma, 1999. január–2004. augusztus*

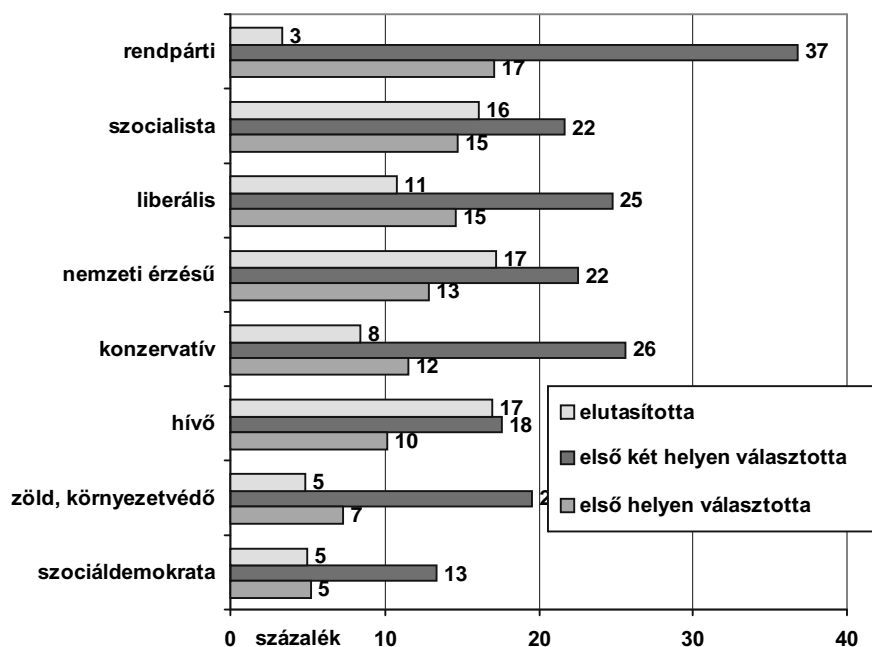
* *Forrás:* Társki Omnibusz vizsgálatok, N = 36 215. Megjegyzés: pártot választók körében. 2001. november és 2002. április közötti időszakban a Fidesz és az MDF táborára összevontan szerepelt.

A bal- és jobboldal kommunikációs kódokon túl a politika számos olyan értéktartalommal is bíró kategóriát használ, melyek segítenek eligazodni a politika világában, s melyekkel a megkérdezettek azonosulhatnak, avagy éppenséggel elutasíthatják őket.

A válaszadókat az interjúk során arra kértük, hogy nyolc politikai-ideológiai kategória közül válasszák ki a nézeteikhez legközelebb álló első két ideológiai címkét, valamint azt a kategóriát is, amelyet felfogásuktól legtávolabb állónak ítélnék.

5. ábra

Az adott politikai-ideológiai címkével azonosulók és elutasítók aránya, 2003 (%)

* Adatforrás: DKMKA választásszociológiai felvétel A modul (Tárki–Medián A adatbázis). A kérdés szövege: „A VÁLASZLAP-ra különféle felfogású embereket írtunk, amilyenek Magyarországon manapság előfordulnak. Kérem, válassza ki közülük azt az egyet, amelyik a legközelebb áll az Ön felfogásához, nézeteihez. MIUTÁN VÁLASZTOTT: És másodiknak melyiket választaná? MIUTÁN VÁLASZTOTT: És melyik áll legtávolabb Öntől?”

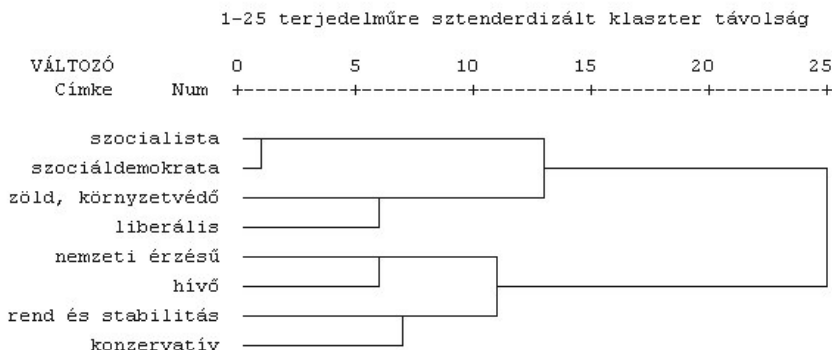
Annak feltárására, hogy a politikai-ideológiai azonosulások milyen távolságban helyezkednek el egymástól, azaz milyen mintázatokat, tipikus együttes előfordulásokat mutatnak, hierarchikus klaszterelemzést végeztünk. Az elemzés tárgya tehát nem a válaszoló személyek, hanem a változók, azaz az identitáskategóriák.¹¹ Az elemzés folyamán a nyolc kategória először négy, majd kettő, végül egyetlen fűrtbe (klaszterbe) sorolódik be. Az eredményeket a 6. ábra szemlélteti.

¹¹ A klaszterelemzéshez a kérdőív-változókat az eredeti négyfokú skáláról sztenderdizált z-pontszámokra kódoltuk át. Az átkódolás révén növekedett a skálák terjedelme és a változók mérési szintje, miközben mind az azonosulást és az elutasítást figyelembe vettük.

6. ábra

**Politikai-ideológiai identitáskategóriák kapcsolata: a változók
hierarchikus klaszterelemzése***

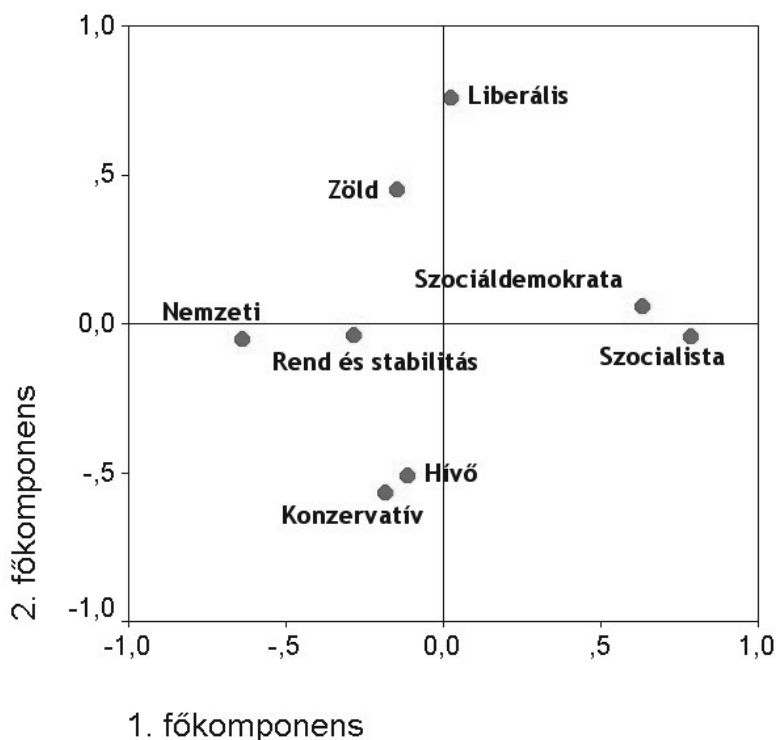
Dendrogram Ward Módszerrel

Megjegyzés: Az eredeti 1–4 fokú skálák sztenderdizált értékei (z-scores), az euklideszi távolság négyzetével számolva. N = 1411.

A következő lépésben – főkomponens-elemzéssel – azt próbáltuk ellenőrizni, hogy a politikai-ideológiai kategóriák elhelyezhetők-e egy olyan kétdimenziós térben, amely dimenziók megfeleltethetők a bal–jobb és a liberális–konzervatív értéktengelyeknek. Az elemzés során kapott főkomponensmátrix az egyes változók súlyát jeleníti meg az első két főkomponensen. Az eredmények ábrázolhatók kétdimenziós térben. Ha megfigyeljük a 7. ábra két dimenzióját, láthatjuk, hogy a főkomponensmátrix egy „tükrözött” bal–jobb és liberális–konzervatív tengelyre emlékeztet. A jobboldali kategóriák a vízszintes tengely bal oldalára, a baloldaliak a jobb oldalra kerültek, a függőleges tengelyt pedig a „liberális” és a „konzervatív” kategóriák határozzák meg. Vizsgálatunk kérdőívében mind a tízfokú bal–jobb, mind pedig a tízfokú liberális–konzervatív skála szerepelt. Ezek lekérdezése során a válaszadóknak saját magukat kellett elhelyezniük a szóban forgó politikai-ideológiai dimenziókban. A bal–jobb skála, az identitáskategóriák elemzése során nyert első főkomponenssel $-0,51$ -es korrelációs kapcsolatban van ($\text{sig } p > 0,000$), míg a liberális–konzervatív skála korrelációja a második főkomponenssel $-0,43$ ($\text{sig } p > 0,000$).

7. ábra

A politikai azonosulás kétdimenziós tere: főkomponens-elemzés*

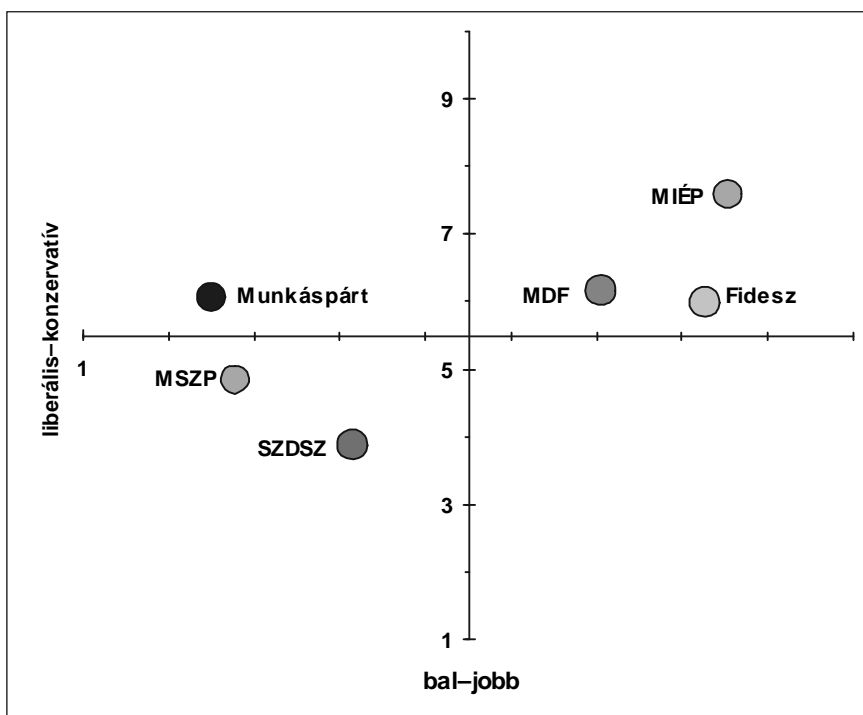
* Megjegyzés: Rotált (varimax) főkomponens mátrix, N = 1411. vö. függelék 4. táblázat

A két tízfokú skála segítségével megvizsgálhattuk, miként észlelik a válaszadók a (parlamenti és parlamenten kívüli) pártokat a bal–jobb és a liberális–konzervatív skála által meghatározott kétdimenziós politikai-ideológiai térben (8. ábra). A bal–jobb oldal dimenziójában a választók nagyobb különbséget látnak-észlelnek a pártok között, mint a liberális–konzervatív dimenzióban. Az előbbi dimenzió baloldali pólusán a Munkáspárt helyezkedik el, míg a legjobboldalibb karakterrel a MIÉP rendelkezik. A két párt közötti távolság (átlagpontszámok különbsége) 6,04 pont a lehetséges 9-ből. A válaszolók a liberális–konzervatív skála liberális pólusára helyezik az SZDSZ-t, a konzervatív pólusra pedig a MIÉP-et. E két párt közötti távolság viszont kisebb, 3,69. A két legnagyobb párt (az MSZP és

a Fidesz) között is nagyobb a különbség (5,48 pont) a bal–jobb skálán, mint a liberális–konzervatív skálán (1,17 pont). A válaszadók az SZDSZ-t is távolibbnak látják a Fidesztől a bal–jobb (4,11 pont), mint a liberális–konzervatív dimenzióban (2,11 pont).

8. ábra

A pártok percepciója a bal–jobb és liberális–konzervatív dimenzió mentén: átlagos bal–jobb és liberális–konzervatív skála-pontszámok*

* Adatforrás: DKMKA választásszociológiai felvétel A modul (Tárki–Medián A adatbázis). Mind a bal–jobb, mind pedig a liberális–konzervatív skála tízfokú. Az 1-es érték a baloldali, illetve liberális, a 10-es érték a jobboldali, illetve konzervatív pólusokat jelöli. Vö. függelék 5. táblázat.

Az előbbi ábrán látható távolságok számszerűsíthetők is, hiszen az észlelt pozíciók alapján kiszámítható a pártok közötti távolság a vizsgált kétdimenziós politikai-ideológiai térben. Távolságfüggvényként az euklideszi távolságot választottuk, amelyet a Pitagorasz-tétel alapján határozhatunk meg egy tetszőleges kétdimenziós térben. A skálák terjedelméből adódóan a le-

hetséges maximális távolság egy szélsőbaloldali és szélsőliberális párt (nevezzük „A” pártnak), és egy szélsőjobboldali és szélsőségesen konzervatív párt („B” párt) között 12,73 (vö. *függelék 2. ábra*). Az ily módon kiszámolt távolságértékeket a 2. táblázat tartalmazza. A legnagyobb észlelt távolság a MIÉP és az MSZP között van (6,38), míg a legkisebb az MSZP és a Munkáspárt között. A Fideszhez legközelebb állóként észlelik az MDF-et, legtávolabbinak pedig a Munkáspártot.

2. táblázat

A pártok észlelt távolsága egymástól a bal–jobb és a liberális–konzervatív dimenzióban: euklideszi távolságok*

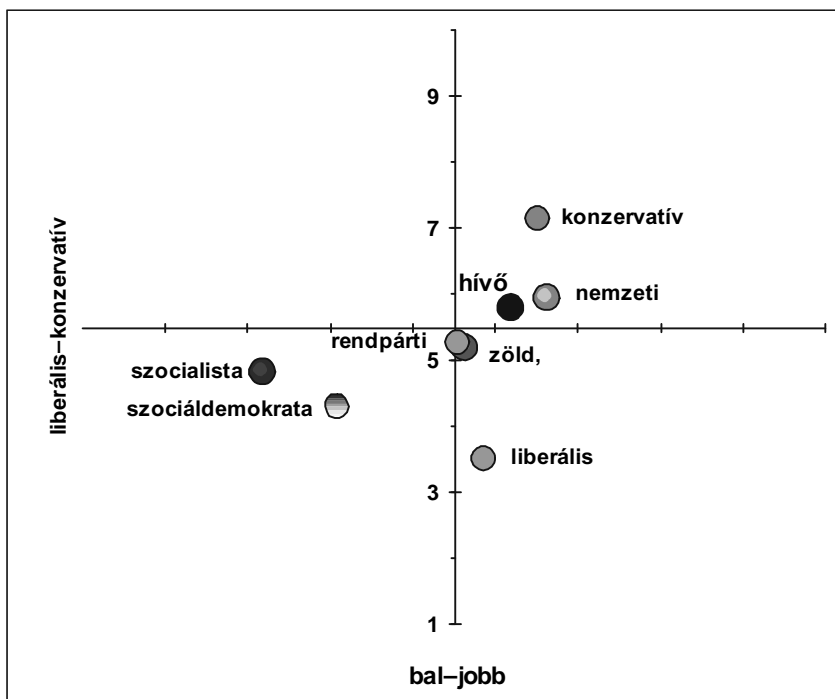
	MSZP	Fidesz	SZDSZ	MDF	MIÉP	Munkáspárt
MSZP		5,60	1,66	4,46	6,38	1,25
Fidesz	5,60		4,62	1,24	1,60	5,76
SZDSZ	1,66	4,62		3,67	5,73	2,72
MDF	4,46	1,24	3,67		2,07	4,53
MIÉP	6,38	1,60	5,73	2,07		6,23
Munkáspárt	1,25	5,76	2,72	4,53	6,23	
Átlagos távolság	3,9	3,8	3,7	3,2	4,4	4,1

* A távolságok kiszámításához a függelék 5. táblázatában közölt adatokat használtuk.

A kérdezettek a vizsgálat során nemcsak a pártokat, hanem saját maguk politikai meggyőződését is osztályozhatták a bal–jobb és a liberális–konzervatív skála alapján. Ebből kiindulva a vizsgált politikai-ideológiai kategóriákkal azonosulókat is elhelyezhettük a tárgyalt kétdimenziós ideológiai mezőben (9. ábra). Az egyes identitás-kategóriák között kisebb távolságokat láthatunk, mint amit a közvélemény észlel a politikai pártok között (*függelék 6. táblázat*). Másrészt ismételten megállapítható, hogy a politikai bal–jobb skála szerint nagyobb különbségek vannak az identitás alapú politikai csoportok között, mint a liberális–konzervatív tengelyen.

9. ábra

Átlagos bal–jobb és liberális–konzervatív skálapontszámok az adott politikai-ideológiai címkéket választók körében, 2003*

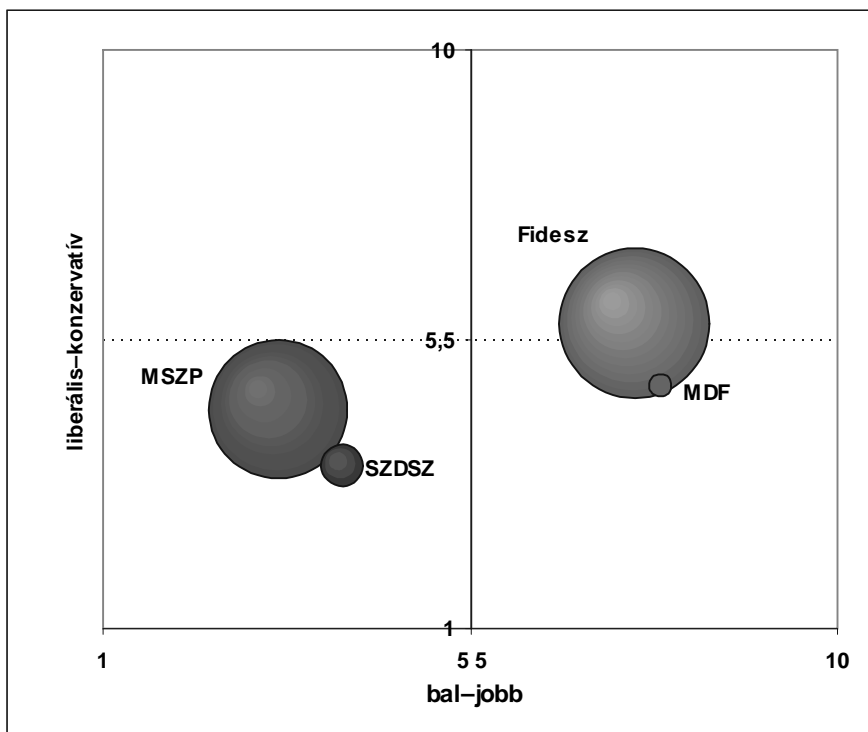

* Adatforrás: DKMKA választásszociológiai felvétel A modul (Tárki–Medián A adatbázis). Mind a bal–jobb, mind pedig a liberális–konzervatív skála tízfokú. Az 1-es érték a leginkább baloldali, a 10-es érték a legjobboldalibb pozíciót jelöli. A liberális–konzervatív skála esetében az 1-es érték a liberális, a 10-es pedig a konzervatív pólust jelöli. Az átlagokat az adott címkét első helyen választók körére számítottuk ki. A csoportok közötti távolságvértékeket a *függelék 6. táblázata* tartalmazza.

A fenti megállapítások igazak akkor is, ha a pártpreferencia-csoportok pozícióját vizsgáljuk a tárgyalt kétdimenziós politikai-ideológiai térben (10. ábra). A távolságok nagyobbak a pártpreferencia-csoportok között, mint azt az identitáscsoportok esetében tapasztalhattuk (*függelék 8. táblázat*). A nagyobb távolságok a bal–jobb tengelyen való polarizáltabb elhelyezkedésből fakadnak.

10. ábra

Az egyes pártpreferencia-csoportok bal–jobb és liberális–konzervatív azonosulása

Megjegyzés: A pártpreferencia-csoportokat jelképező „buborékok”, a csoportok méretével arányosak. Vö. függelék 7. táblázat.

Végezetül megvizsgáltuk a politikai azonosulások, valamint a bal–jobb és a liberális–konzervatív önbesorolás hatását a pártpreferenciákra. Miként a korábbi regressziós modellekben, a függő változók ezúttal is a pártpreferencia-csoportba való tartozást jelző kétértékű, dummy változók voltak. A politikai-ideológiai azonosulást mérő változókat 0–100 fokú skálára kódoltuk át, a következőképpen: a megkérdezettek által közelállónak kiválasztott két kategóriának 100-as értéket, az elutasítottnak 0 értéket adtunk. A nem választott címkék 50-es értéket kaptak. Három külön modellt állítottunk fel a Fidesz-, az MSZP- és az SZDSZ-preferencia politikai-ideológiai identitásgyökereinek feltárására. Az eredményeket a 3. táblázat mutatja be.

3. táblázat

**A Fidesz-, az MSZP- és az SZDSZ-szavazat regresszióelemzése
a bal–jobb skála, a liberális–konzervatív skála, valamint
a politikai-ideológiai azonosulást mérő változókon, 2003***

	Fidesz-szavazat		MSZP-szavazat		SZDSZ-szavazat	
	béta	sig.	béta	sig.	béta	sig.
Liberális–konzervatív skála (1–10 fokú skála)	0,00	0,978	0,00	0,992	–0,10	0,006
Bal–jobb skála (1–10 fokú skála)	0,47	0,000	–0,40	0,000	–0,07	0,055
Erős nemzeti érzésű emberek (0–100)	0,11	0,002	–0,02	0,526	–0,06	0,192
Hívő emberek (0–100)	0,04	0,247	–0,02	0,620	0,05	0,238
Szocialista gondolkodású emberek (0–100)	–0,14	0,000	0,20	0,000	–0,06	0,255
Zöldek, környezetvédők (0–100)	0,03	0,377	–0,03	0,280	0,03	0,366
Liberális, szabad gondolkodású emberek (0–100)	0,05	0,134	0,01	0,866	0,06	0,183
Szociáldemokrata felfogású emberek (0–100)	0,02	0,413	0,07	0,023	0,14	0,000
A rend és a stabilitás hívei (0–100)	0,03	0,320	–0,04	0,178	–0,05	0,168
Konzervatív, hagyománytisztelő emberek (0–100)	0,05	0,103	–0,05	0,136	0,01	0,754
Megmagyarázott szórás (r^2)	38,3%		34,4%		5,6%	

* *Adatforrás:* DKMKA választásszociológiai felvétel A modul (Tárki–Medián A adatbázis). N = 1057. A változók kódolását lásd a tanulmány szövegében.

A bal–jobb önbesorolás mind az MSZP-, mind pedig a Fidesz-preferencia legerősebb meghatározó tényezője – természetesen ellenkező előjellel: minél jobboldalibb valaki, annál valószínűbb a Fidesz-preferencia. A baloldali azonosulás pedig szocialista preferenciát valószínűsít. A bal–jobb skálán való önbesorolásnak nincs szignifikáns hatása az SZDSZ-preferenciára, viszont a liberális–konzervatívnak van. Ez a tengely egyedül az SZDSZ-szavazók esetében jelent lényeges különbséget a három vizsgált csoport közül. Fel kell hívni a figyelmet, hogy az SZDSZ-szavazatra vonatkozó modell magyarázó ereje csekély, mindössze 5,6 százalék, azzal együtt, hogy még – meglepő módon – a szociáldemokrata identitásnak volt statisztikai értelemben jelentős hatása a szabad demokrata preferencia kialakulására. A két nagy pártra való szavazási hajlandóságot viszonylag jól tudjuk megmagyarázni a politikai-ideológiai azonosulásokat figyelembe vevő modelljeinkkel. Különösen érvényes ez a megállapítás a társadalmi-strukturális modellek erejéhez viszonyítva, amelyek mindössze 7-9 százalékot tettek ki. A Fideszre szavazók esetében a vonatkozó mutató (r^2) 38,3 százalék, az MSZP-re szavazók esetében pedig 34,4 százalék. Ugyan e két modell esetében messze a legerősebb hatása a bal–jobb önbesorolásnak van, érdemes kitérni az identitáskategóriák szerepére is. A Fidesz-preferencia kialakulását a „nemzeti érzéssel” való azonosulás és a „szocialista gondolkodás” elutasítása – azaz az antikommunizmus – valószínűsíti. Az MSZP-preferencia esélyét kisebb mértékben a „szociáldemokrata felfogás”, nagyobb mértékben pedig a „szocialista gondolkodás” elfogadása növeli. Megjegyzendő, hogy az előbbi hatás nagyobb – épp a duplája – az SZDSZ-szavazók esetében.

ÖSSZEGZÉS

A magyarországi pártrendszerben az érték és identitás alapú kötődéseknek – azaz a politikai-ideológiai azonosulásoknak – lényegesen nagyobb a szerepük, mint a társadalmi-strukturális törésvonalaknak. Különösen meghatározó a szavazók bal–jobb önbesorolása. Az egykor – a rendszerváltás tájkán – lényegesen nagyobb szerepet játszó liberális–konzervatív dimenzió szerepe a pártpreferencia-csoportok elkülönülésében elhalványodott.

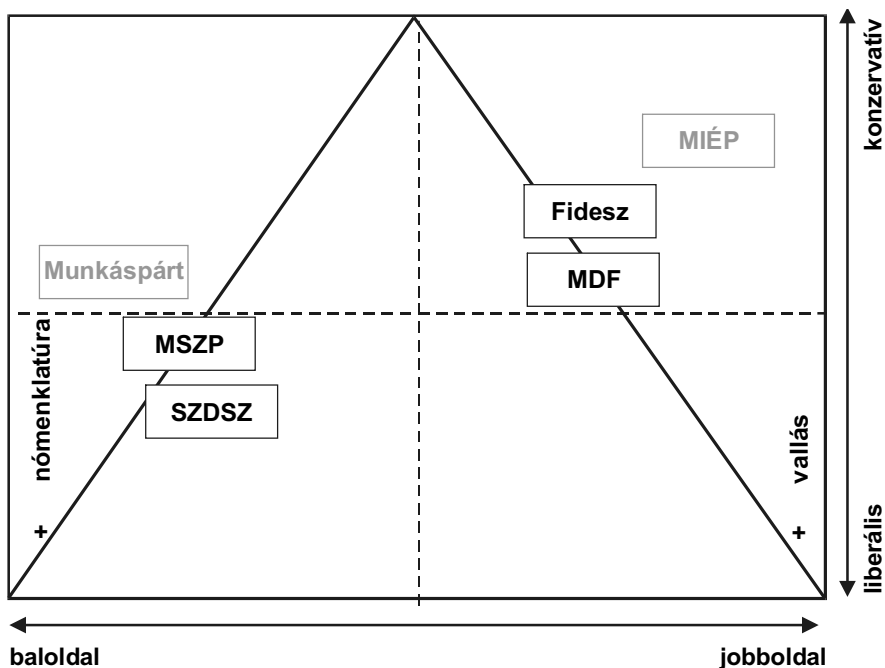
Az identitás alapú kötődések ugyan korántsem függetlenek a társadalmi-strukturális törésvonalaktól, de fejlődésüket a tágabban vett politikai elit – beleértve a politikai diskurzus formálóit – tevőlegesen egyengette. A politi-

kai szereplők „voluntarizmusának” (Enyedi Zsolt 2004) tágabb tere nyílt, amennyiben aktív szerepet játszottak a bal–jobb dimenzió hegemoniájának kialakításában, midőn a kvázi kétpártrendszer bölcsőjét ringatták – egyesek akarva, mások akaratlanul.

A strukturális törésvonalak közül a kommunista (államszocialista) rendszerbe való integráltság (a megboldogult egypártrendszerhez való viszonyt kifejező MSZMP-tagsággal operacionalizálva), valamint a vallás szerepe meghatározó. Ezenkívül az életkor és az osztályazonosulás, valamint (fokozódó mértékben) a területi-lakóhelyi megosztottság játszanak jelentősebb szerepet az egyes pártpreferencia-csoportokhoz való tartozás – meglehetősen gyenge szintű – strukturális meghatározottságában.

11. ábra

**A pártok elhelyezkedése a politikai törésvonalak mentén
Magyarországon 2002/2003-ban**

Függelék**1. táblázat**

**A válaszolók százalékos megoszlása tízfokú bal–jobb skála szerint,
1990, 1994, 1998, 2002, 2003***

	1990. február	1994. május	1998. május	2002. május	2003. október
1 – baloldali	3	2	4	4	11
2	2	2	4	4	5
3	7	9	10	13	9
4	12	11	11	13	7
5	42	43	38	33	22
6	15	20	14	12	12
7	9	5	8	10	8
8	5	4	7	6	11
9	1	1	2	2	5
10 – jobboldali	4	2	3	3	9
Összesen	100	100	100	100	100
N1 válaszolók száma	807	834	12014	873	1179
N2 teljes mintanagyság	1000	988	15738	1022	1507
N1/N2 (%)	81	84	76	85	78
Átlag	5,28	5,12	5,07	5,07	5,41
Szórás	1,78	1,53	1,88	1,93	2,67
Adatforrások/ adatfájl	Gallup, 1990 ¹² / c33	MTA Pszichológiai Kutatóintézet, 1994 ¹³ / D13	Század- vég- TÁRKI, 1998 ¹⁴ / D78	MTA Pszichológiai Kutatóintézet –TÁRKI, 2002 ¹⁵ / F36	DKMKA „A” modul

* Az adatforrás mellett közölt számjel a Társi Adatbank által használt azonosítókód.

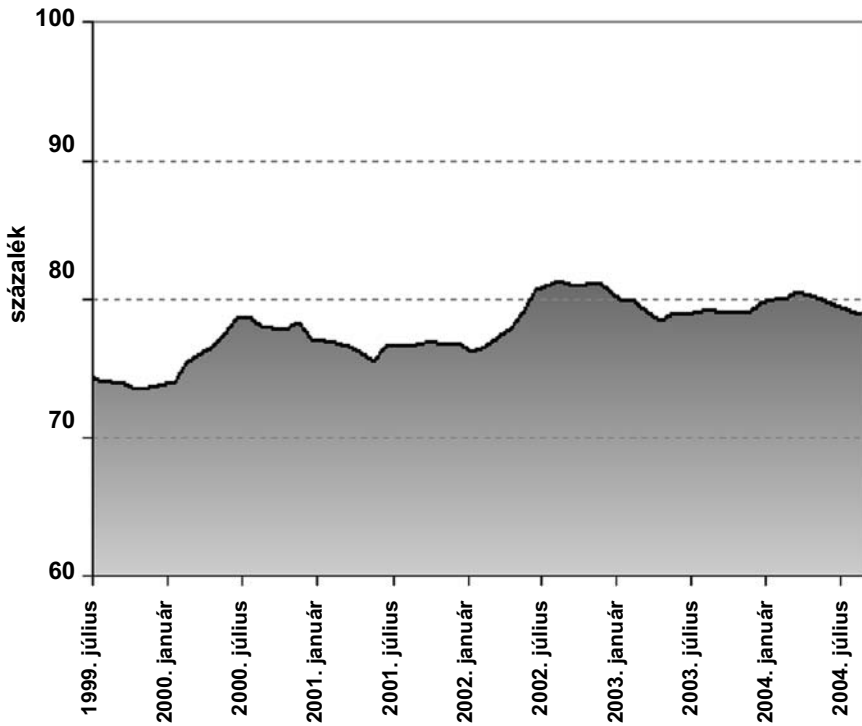
¹² Magyar Gallup Intézet. (1990). Tömegtájékoztató 1990. A magyarországi felnőtt népesség véleménye a tömegtájékoztatóról és aktuális társadalompolitikai kérdésekről. Számítógépes adatbázis. Terjeszti a Társi Társadalomtudományi Adatbank.

¹³ MTA Pszichológiai Kutatóintézet (1994) Autoritarizmus, előítéletek és a politikai-ideológiai tagolt-ság kapcsolata a posztkommunista átmenet idején Magyarországon 1994. Számítógépes adatbázis. Terjeszti a Társi Társadalomtudományi Adatbank.

¹⁴ Századvég Politikai Elemzések Központja (1998) TÁRKI Szavazás 1998/I. Választói preferenciák az 1998-as országgyűlési választások előtt Magyarországon. Számítógépes adatbázis. Terjeszti a Társi Társadalomtudományi Adatbank.

¹⁵ MTA Pszichológiai Kutatóintézet (2002) TÁRKI Vélemény 2002. A felnőtt lakosság etnikai és politikai attitűdjeinek longitudinális vizsgálata Magyarországon. Számítógépes adatbázis. Terjeszti a Társi Társadalomtudományi Adatbank.

1. ábra

**A bal–jobb identitással rendelkező felnőttek százalékos aránya
1999–2004***

* Forrás: Társki Omnibusz vizsgálatok. Az ábrán szereplő értékek hat havi mozgó átlagok.

2. táblázat

**Az MSZP-preferencia társadalmi-gazdasági meghatározói:
lineáris regresszióelemzés***

	Standardizálatlan együttható		Standardizált együttható	t	Sig.
	b	std. error	béta		
Konstans	0,047	0,057		0,817	0,414
Nem (férfi = 1, nő = 0)	-0,008	0,017	-0,009	-0,472	0,637
Életkor (évek száma)	0,002	0,001	0,068	2,010	0,045
<i>Családi állapot</i> (ref. = házas)					
nőtlen	-0,012	0,024	-0,011	-0,501	0,617
elvált	0,016	0,030	0,010	0,528	0,597
özvegy	0,055	0,028	0,041	1,953	0,051
Háztartás létszáma (fő)	-0,001	0,006	-0,004	-0,183	0,854
<i>Iskolai végzettség</i> (ref. = max. 8 általános)					
szakmunkásképző	-0,064	0,021	-0,067	-2,971	0,003
érettségi	-0,047	0,024	-0,046	-1,906	0,057
felsőfokú	-0,060	0,032	-0,042	-1,897	0,058
<i>Lakóhely településtípusa</i> (ref. = község)					
Budapest	0,034	0,024	0,030	1,435	0,151
megyeszékhely	-0,001	0,024	0,000	-0,023	0,982
város	0,012	0,019	0,012	0,617	0,537

2. táblázat folytatása

	Standardizálatlan együttható		Standardizált együttható	t	Sig.
	b	std. error	béta		
<i>Gazdasági aktivitás</i> (ref. = foglalkoztatott)**					
nyugdíjas	0,068	0,026	0,074	2,624	0,009
munkanélküli	0,046	0,033	0,025	1,374	0,170
egyéb inaktív	-0,024	0,034	-0,014	-0,706	0,480
<i>Vallásosság</i> (ref. = az egyház tanítása szerint vallásos)					
vallásos a maga módján	0,120	0,022	0,137	5,386	0,000
ateista	0,171	0,026	0,170	6,491	0,000
bizonytalan	0,123	0,042	0,058	2,919	0,004
<i>Osztályazonosulás</i> (ref. = munkásosztály)					
felső (közép)osztály	-0,021	0,071	-0,006	-0,301	0,763
középosztály	0,029	0,022	0,030	1,312	0,189
alsó középosztály	0,008	0,021	0,008	0,382	0,703
alsó osztály	-0,100	0,028	-0,069	-3,599	0,000
MSZMP-tagság (MSZMP-tag volt=1, nem volt=0)	0,361	0,033	0,202	11,074	0,000

* *Megjegyzések:* Megmagyarázott szórás (r^2) 8,9 százalék. Független változó kódolása: MSZP-re szavazna = 1, nem szavazna az MSZP-re. A független változók definícióját lásd a táblázatban. A $p < 0,05$ szinten kisebb valószínűséggel szignifikáns hatásokat kövér betűvel jeleztük. Teljes minta N = 1511.

** A gyesen, gyeden lévőket foglalkoztatottnak kódoltuk.

3. táblázat

**A Fidesz-preferencia társadalmi-gazdasági meghatározói:
lineáris regresszióelemzés***

	Standardizálatlan együttható		Standardizált együttható	t	Sig.
	b	std. error	béta		
Konstans	0,568	0,061		9,341	0,000
Nem (férfi = 1, nő = 0)	0,022	0,018	0,024	1,276	0,202
Életkor (évek száma)	-0,003	0,001	-0,130	-3,808	0,000
<i>Családi állapot</i>					
nőtlen	-0,029	0,026	-0,026	-1,120	0,263
elvált	-0,005	0,032	-0,003	-0,155	0,877
özvegy	-0,008	0,030	-0,006	-0,285	0,776
Háztartás létszáma (fő)	0,013	0,007	0,042	2,011	0,044
<i>Iskolai végzettség</i> (ref. = max. 8 általános)					
szakmunkásképző	0,029	0,023	0,029	1,277	0,202
érettségi	0,006	0,026	0,006	0,236	0,814
felsőfokú	-0,035	0,034	-0,023	-1,047	0,295
<i>Lakóhely településtípusa</i> (ref. = község)					
Budapest	-0,118	0,025	-0,098	-4,720	0,000
megyeszékhely	-0,027	0,025	-0,022	-1,075	0,283
város	-0,026	0,020	-0,026	-1,268	0,205

3. táblázat folytatása

	Standardizálatlan együttható		Standardizált együttható	t	Sig.
	b	std. Error	béta		
<i>Gazdasági aktivitás</i> (ref. = foglalkoztatott)**					
nyugdíjas	-0,032	0,028	-0,033	-1,147	0,252
munkanélküli	-0,041	0,036	-0,021	-1,143	0,253
egyéb inaktív	0,001	0,036	0,000	0,023	0,981
<i>Vallásosság</i> (ref. = egyház tanítása szerint vallásos)					
vallásos a maga módján	-0,145	0,024	-0,157	-6,121	0,000
ateista	-0,215	0,028	-0,202	-7,636	0,000
bizonytalan	-0,329	0,045	-0,146	-7,306	0,000
<i>Osztályazonosulás</i> (ref. = munkásosztály)					
felső (közép)osztály	0,010	0,076	0,002	0,132	0,895
középosztály	0,107	0,023	0,104	4,567	0,000
alsó középosztály	0,064	0,023	0,059	2,789	0,005
alsó osztály	0,004	0,029	0,002	0,127	0,899
MSZMP-tagság (MSZMP-tag volt = 1, nem volt = 0)	-0,134	0,035	-0,071	-3,871	0,000

* *Megjegyzések:* Megmagyarázott szórás (r^2) 7,1 százalék. Független változó kódolása: Fideszre szavazna = 1, nem szavazna MSZP-re. A független változók definícióját lásd a táblázatban. A $p < 0,05$ szinten kisebb valószínűséggel szignifikáns hatásokat kövér betűvel jeleztük. Teljes minta N = 1511.

** A GYES-en, GYED-en lévőket foglalkoztatottnak kódoltuk.

4. táblázat

**A politikai identitás kategóriák faktorelemzése:
rotált főkomponens mátrix**

	1. főkomponens	2. főkomponens
Szocialista	0,788	-0,043
Nemzeti	-0,636	-0,051
Szociáldemokrata	0,632	0,059
Rend és stabilitás híve	-0,282	-0,040
Liberális	0,025	0,759
Konzervatív	-0,184	-0,567
Hívó	-0,112	-0,510
Zöld, környezetvédő	-0,144	0,450
Megmagyarázott szórás	19,700	17,100

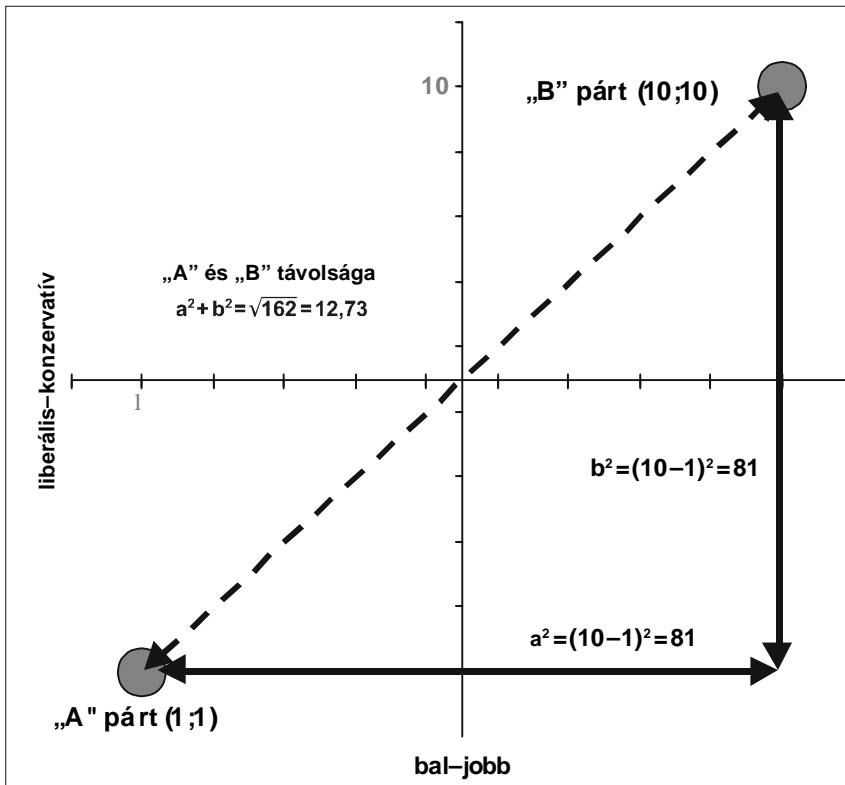
5. táblázat

**A pártok percepciója a bal–jobb és liberális–konzervatív dimenzió
mentén: a bal–jobb és a liberális–konzervatív skála átlaga,
szórása és az esetszámok páronként**

	Bal–jobb skála (1–10 fokú)			Liberális–konzervatív skála (1–10 fokú)		
	esetszám (N)	átlag	szórás	esetszám (N)	átlag	szórás
MSZP	1184	2,77	1,87	1011	4,84	2,58
Fidesz	1187	8,25	1,84	1019	6,01	2,85
SZDSZ	1143	4,14	1,96	1006	3,90	2,29
MDF	1142	7,02	1,96	985	6,18	2,35
MIÉP	1101	8,53	2,53	908	7,59	2,93
Munkáspárt	1114	2,49	2,30	895	6,06	3,04

2. ábra

A pártok közötti euklideszi távolság kiszámítása

6. táblázat

**Az euklideszi távolság az egyes identitáscsoportok között
a bal–jobb és a liberális–konzervatív skála által meghatározott
kétdimenziós térben**

	Nemzeti	Hívő	Szocialista	Zöldek	Liberális	Szociáldemokrata	Rendpárti	Konzervatív
Nemzeti		0,49	3,63	1,28	2,57	3,05	1,29	1,17
Hívő	0,49		3,14	0,81	2,29	2,57	0,82	1,38
Szocialista	3,63	3,14		2,47	2,98	1,06	2,41	4,05
Zöldek	1,28	0,81	2,47		1,69	1,78	0,10	2,13
Liberális	2,57	2,29	2,98	1,69		1,93	1,77	3,67
Szociáldemokrata	3,05	2,57	1,06	1,78	1,93		1,76	3,74
Rendpárti	1,29	0,82	2,41	0,10	1,77	1,76		2,10
Konzervatív	1,17	1,38	4,05	2,13	3,67	3,74	2,10	
Átlagos távolság	1,93	1,64	2,82	1,47	2,41	2,27	1,46	2,61

7. táblázat

**Az egyes pártpreferencia-csoportok nagysága (%)
és átlagos bal–jobb és liberális–konzervatív azonosulása***

	Bal–jobb skála	Liberális–konzervatív skála	%
MSZP-szavazók	3,14	4,44	41
Fidesz-szavazók	7,51	5,75	49
SZDSZ-szavazók	3,93	3,54	4
MDF-szavazók	7,81	4,80	1

* Megjegyzés: Átlagértékek 1–10 között, a jobb és konzervatív pólus irányában.

8. táblázat

**Az euklideszi távolság az egyes pártpreferencia-csoportok között
a bal–jobb és a liberális–konzervatív skála által meghatározott
kétdimenziós térben**

	MSZP- szavazók	Fidesz- szavazók	SZDSZ- szavazók	MDF- szavazók
MSZP-szavazók		4,56	1,20	4,68
Fidesz-szavazók	4,56		4,21	1,00
SZDSZ-szavazók	1,20	4,21		4,08
MDF-szavazók	4,68	1,00	4,08	
<i>Átlagos távolság</i>	3,48	3,26	3,16	3,25

Irodalom

- Adorno, T. W.–Frenkel-Brunswik, E.–Levinson, D. J. R.–Sanford, R. N.: *The Authoritarian Personality*. New York, 1969, Norton. első kiadás: Harper & Row, 1950.
- Altemeyer, B.: *Right-Wing Authoritarianism*. Winnipeg, 1981, University of Manitoba Press.
- Andersen, R.–Heath, A.: Social Cleavages, Attitudes and Voting Patterns: A Comparison of Canada and Great Britain. CREST – Centre for Research into Elections and Social Trends Working Paper, 81. sz.
- Angelusz R.–Tardos R.: Társadalmi átrétegződés és szociális-politikai identifikáció. *Szociológiai Szemle*, 1995. (2): 85–97.
- Birch, S.: Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe. Paper prepared for presentation at the 97th annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco, 30 August – 2 September, 2001. <http://www2.essex.ac.uk/elect/database/papers/SBvolatility.pdf>
- Ellis, A.: A politikai pártok és a történelem újjászületése.” In: Garber, L.–Bjornlund, E.: *A demokrácia új határvidékei: Választások Közép-Kelet-Európában*. Budapest, 1994, National Democratic Institute for International Affairs: pp. 236–243.
- Enyedi Zs.: Tekintélyelvűség és politikai tagolódás. *Századvég*, 1996. (ősz): 135–155.
- Enyedi Zs.: A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég*, 2004.

- Enyedi Zs.–Körösenyi A.: *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, 2001, Osiris.
- Enyedi Zs.–Bojan T.: Konzervativizmus alulnézetben. *Századvég*, 2001. (nyár): pp. 3–20.
- Esping-Andersen, G.: A jóléti államok az évszázad végén. A munkaerőpiac, a családszerkezeti és demográfiai változások hatása. In: Csaba I.–Tóth I. Gy. (szerk.): *A jóléti államok politikai gazdaságtana*. Budapest, 1999, Osiris, Láthatatlan Kollégium: pp. 89–111.
- Gabennesch, H.: Authoritarianism as World View. *American Journal of Sociology*, 1972. (77) March: 857–75.
- Gazsó F.: Társadalmi percepciók és pártpreferenciák a falusi lakosság körében. *Szociológiai Szemle*, 2001. 3: 47–63.
- Gál R. I. (szerk.): *Apák és fiúk: Jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között*. Budapest, 2003, Osiris.
- Gerics J.: *A korai rendiség kialakulása Európában és Magyarországon*. Budapest, 1987, Akadémiai.
- Inglehart, R.–Norris P.: *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change*. Cambridge, 2003, Cambridge University Press.
- Jost, J. T.–Glaser, J.–Kruglanski, A. W.–Sulloway, F. J.: Political Conservatism as Motivated Social Cognition. *Psychological Bulletin*, 2003. (129) 3: 339–375.
- Kelman, H. C.–Barclay, J.: The F scale as a measure of breadth of perspective. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1963. 67: 608–615.
- Knutsen, Oddbjørn (2003) Overall and traditional left-right class voting in eight West European countries: A comparative longitudinal study 1975–97. Paper to be presented at the workshop on ‘Cleavage Development: Causes and Consequences’ at the European Consortium of Political Research’s Joint Session of Workshops, Edinburgh, March 28–April 2, 2003.
- Knutsen, O.–Kumlin S.: 2003. „Value Orientations and Party Choice – A Comparative Longitudinal Study of Five Countries. Paper presented at the 2nd ECPR Conference in Marburg, 18–21 September 2003, Section No.14: Current Issues in Voting Behaviours at Mass Elections, Panel on „Social Cleavages””. <http://folk.uio.no/stvok1/ny-hjemmeside/paperkonf/Eurvotmarb.pdf>
- Kriesi, H.: The transformation of cleavage politics. The 1997 Stein Rokkan lecture. *European Journal of Political Research*, 1988, 33: 165–185.
- Körösenyi A.: „Nómenklátúra és vallás. Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon.” *Századvég*, 1996. 1: 67–93.
- Körösenyi A.–Török G.–Tóth Cs.: *A magyar politikai rendszer*. Budapest, 2003, Osiris.
- Lane, Jan-E.–Ersson S.: *Politics and Society in Western Europe*. London, 1991, Sage.
- Nagy I.–Tóth I. Gy.: Nők és férfiak választási magatartása. In: Nagy I.–Pongrácz Tiborné–Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről*, 2001, Társi, Szociális és Családügyi Minisztérium, 2002.: 238–257.

- Nieuwbeerta, P.–Ultee, W.: Explaining Differences in the Level of Class Voting in 20 Western Industrial Nations. *European Journal of Political Research*, 1999, (35) 1:123–160.
- Norris, P.: *Radical Right: Voters and Parties in the regulated market*. New York, 2005, Cambridge University Press.
- Thomassen, J.: „The European Voter.” *Paper presented at the 2004 Conference of Europeanists, „Europe and the World: Integration, Interdependence, Exceptionalism?”* March 11–13, 2004, Chicago.
- Tóka G.: A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In: Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Törése, hálók, hidak*. Budapest, 2005, DKMKA. (jelen kötet)
- Wessels, B.–Klingemann, H.: „Group Conflict, Voting, and Legitimacy: A Cross-National Perspective on Political Integration.” *Paper for ECPR First General Conference 2001, Canterbury, Sept. 7–9*.
- Weil, F. D.: (1985) „The Variable Effects of Education on Liberal Attitudes: A Comparative-Historical Analysis of Anti-Semitism Using Public Opinion Survey Data.” *American Sociological Review*. 50. (August): 458–474.